

„...mert az a való,
mit én látok...”

Illyés Gyula: *Atlantisz sorsára jutottunk. Naplójegyzetek, 1956–1957*, szerk. Illyés Mária–Horváth István, Magyar Művészeti Akadémia–Magyar Szemle, 2016.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulóján unikális darabbal bővült az 1956-os naplóirodalom: kiadták Illyés Gyulának a forradalom idején írott naplóját. Az igényes kivitelezésű kötet szerkesztői – Horváth István történész és az író leánya, Illyés Mária – ügyeltek arra, hogy a könyv ne pusztán a feljegyzések monoton, időrend szerinti sorba rendezését jelentse. Az 1956. október 23. és 1957. január 31. között keletkezett szövegeket közgyűjteményekből, valamint a családi archívumból származó korhű felvételek teszik színesebbé, amelyek illeszkednek az író vonatkozó szövegében megemlített nevekhez, helyszínekhez és eseményekhez. A forradalom napjaiban született szövegekhez szakszerűen elkészített lábjegyzetek tartoznak (ezek elsősorban Horváth István munkáját dicsérik). A jegyzetapparátus pótolja a naplókiadásnál bevett bevezető tanulmányt is; az utóbbi „helyén” személyes emlékekkel teli, az átlagosnál kicsivel hosszabb szerkesztői előszó olvasható – Illyés Mária tollából.

A lábjegyzetek sokhelyütt olyan információgazdaságot közvetítenek, hogy általa a napló szubjektív leírásai behelyezhetőek a forradalom köztörténetébe is. A közölt ismeretek nem szakadnak el a hivatkozott szövegtől, azaz nem tartalmazzak oda nem illő, „feleslegesnek” ható mozzanatokot, bár néhány helyen kissé terjengőssé váltak (különösen ott, ahol hosszabb cikkidézetek is bekerültek a lábjegyzetbe), ami elvonja a főszövegtől a figyelmet. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a 246. számú lábjegyzet készítője tévesen azonosította az Illyés által csak vezetéknevével, „Sz. Nagy”-ként megjelölt személyt. Ebben az esetben Sz. Nagy Imre helyett minden bizonnyal Sz. Nagy Sándorról van szó, aki pécsi főügyészként tevékenykedett az '50-es években, majd 1956-ban a Ganz Villamossági Gyár munkástanácsának elnöke lett, 1958-ban pedig életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

Említést érdemel a kötet mintegy egynegyedét kitevő *függelék*, amely huszonhat szöveget tartalmaz.

Szovjet és francia gondolkodók forradalomellenes nézeteit elítélő nyílt levelek, írószövetségi állásfoglalások, a családi hagyatékból származó kéziratok egyaránt megtalálhatóak köztük.

A naplójegyzetek tematikája, belső felépítése sokrétű. Keverednek bennük az író saját fizikai és mentális állapotáról szóló megjegyzések a családi eseményekkel, telefonbeszélgetések minősítésével és az utcáról származó hírekkel. Némely bejegyzés kifejezetten filozofikus jellegű, de vannak olyanok is, amelyek a „hangosan gondolkodásnak”, a tudat mélyrétegeinek rögtönzött, tipikus megnyilvánulásai. Különös értéke a sokszor töredékes, befejezetlen feljegyzéseknek, hogy még azok leírása során is többet tesz Illyés annál, mint hogy egyszerűen megörökíti a pesti vicceket és a hallomásból eredő pletykákat, rémhíreket. Mivel október napjaiban tudatosan törekedett a forradalomra adott népi reakciók feljegyzésére és értelmezésére, számos bejegyzés már-már a korabeli lét „kettéhasadásáról” tudósít. Az író érzéketlenül ábrázolja azokat a találkozásokat, amelyek a forradalom teremtette rendkívüli atmoszféra létrehozói és az őszi–téli hétköznapi monoton rutinját folytató fővárosi emberek – illetve az ő közösségi tereik – között végbemennek. Ez jelenik meg a kenyérré, élelmiszerre váró „utca emberének” leírásánál vagy a megszálló szovjet katonák és a felesége munkahelyén ápolt sérült gyermekek első olvasásra kissé „életszerűtlennek” tűnő, valójában nagyon is hiteles találkozásának leírásánál. A naplót olvasva szinte képszerűen megelevenednek előttünk olyan szürreális jelenségek, mint a pesti forradalom támogatására vidékről küldött uborkásüvegnyi vér, a lakásablakból látható égő levéltárepület vagy a tankágyúzás előtt galambokat etető szovjet katona képe.

Miképpen vélekedett Illyés – az események forgatagában – magáról a forradalomról? Mit tartott fő célkitűzésének, hogyan értékelte a társadalom teljesítményét? Fontosnak tartotta leszögezni, hogy a magyar nép – egyéni- és csoportérdekeken felülemelkedve – „nemzeti forradalmat” vívott. Azaz a forradalmi cselekedetek a nemzeti szabadságnak (függetlenségnek), a nép önrendelkezésének kivívását célozták. Sőt, az író igyekezett tágabb történelmi kontextusba is illeszteni a forradalmat: szerinte az lényegében a XIX. századi polgári forradalmakat



teljesítette ki azzal, hogy a társadalom minden egyes tagját egy demokratikusan felépülő jogállami rend vívmányaiban részesítette volna. „A negyedik rend [értsd: munkásság és parasztság – G. M.] vonult itt be – inasok-hordta zászlókkal – a nemzet egészébe” – mint írta november 11-én. Szinte csodálta a munkásháttérű fegyveres felkelők bátorságát és a diákok fegyelmeztségét – e két réteget tartotta a forradalom gerincének.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy Illyést a magyar nemzeti karakterről, „alkatról” alkotott addigi meggyőződésének felülvizsgálatára készítette a forradalom. A népi írók nagy részének politikai gondolkodását jellemző pesszimista történelemszemlélettel, a nép „politikai éretlenségéről” alkotott elképzelésekkel – jegyzetei tanúsága szerint – immár nem tudott egyetérteni. 1956 tanulsága szerinte az, hogy „a nép felvállalta történelmi tennivalóját”; a fegyveres harcban való kiszolgáltatottsága ellenére sem adja fel céljait, mert az erkölcsi erő és a történelmi igazság mintegy felülírja a más téren mutatkozó gyengeségeket, még az esetleges politikai-katonai vereséget is. Ilyen körülmények között pedig bátran azonosult a saját sorsát kezébe vevő népével, amely felfogása szerint egyébként egy valóban „szocialista” (értsd: jogegyenlőségen és szociális igazságosságon alapuló) társadalomberendezkedés megvalósításáért küzdött. (Ennek legőszintébb megvallása a kötet hátlapjára is rákerült.)

Milyen szerepeket vállalt Illyés Gyula 1956–57-ben? Egyrészt megismerjük az események súlya alatt sokszor kimerült, derékrándulással is küzdő *magánembert*. Akit, ha arra kényszerít a sors, a Józsefhegyi utcában lévő házának tetőszerkezetét javíttatja, melyet szovjet bombatalálat ért, vagy a rendre lerobbanó Dongó motoros járművével térképezi fel az ellenállási góccokat a főváros budai oldalán. Időrendi sorrendben olvasva a feljegyzéseket, képet kaphatunk arról, hogy Illyés mentális és fizikai állapota a napok előrehaladtával folyamatosan romlik. Az író, aki október 27-én még „egy dél-amerikai forradalmár idegéletét” éli, a második szovjet intervenció után két nappal még az optimizmus és „bealkonyulás” között vacillál és a kimerültségtől „szinte két darabban él”, továbbá mérget szerez, december közepére már eljut

oda, hogy „a jövődöt vaksötétnek” érzi. Ez a pesszimista légkör szabja meg a magyarságnak tett ajánlatát is a követendő életstratégiára vonatkozóan. Amikor egyre reménytelenebbé vált a forradalom értékeinek sikerre juttatása, a konszolidálódó diktatúrában fel kell készülni arra, hogy „akár tíz esztendő is töretlen gerinccel és kedvvel viseljük el ebből – szinte jókedvűen”.

Ilyés másodsorban *politizáló író*, aki részese az Írószövetségen belüli vitáknak és a parlamenti tárgyalásoknak, noha minden formális politikai pozíciótól (például a Petőfi Párt elnöki tisztsége) igyekszik kategorikusan távolmaradni. Saját szerepét „régimunkásmozgalmi diákként” határozza meg, aki kibontakozási tervezetek fogalmazása és az újjászerveződő pártállami rendszerben való kínos „helykeresés” helyett fő feladatának a letartóztatott vagy partvonalon kívülre helyezett írók iránti segítő tevékenységet érzi. Képet kapunk írók és értelmiségiek ’56-ban újra összeálló, konfliktusokkal terhelt kapcsolatrendszeréről is: Illyés ugyanis az Írószövetség egyes ülésein, vagy egyes forradalomellenes megnyilatkozások kapcsán többször is ellentétbe került az ’50-es évek hatalom által támogatott értelmiségijeivel, például Trencsényi-Waldapfel Imre klasszika-filológussal vagy Illés Béla íróval. Rendszeres kapcsolatot leginkább Tamási Áronnal, Németh Lászlóval, Veres Péterrel, Déry Tiborral és Gellért Endrével tartott. Az író is foglalkoztatta az a ma történészei által is vizsgált kérdés, hogy volt-e, vagy lehetett volna-e egy olyan integráló személyiség a korban, aki vezére tudott volna lenni a forradalomnak. Ezzel kapcsolatban Nagy Imréről, Kádár Jánosról és Szigethy Attiláról olvashatunk fontos gondolatokat.

Az Illyés eddig hiányzó jegyzeteinek kiadását tartalmazó kötet egyszerre szépirodalmi alkotás, valamint pótolhatatlan háttértudást nyújtó történelmi forrás is (különösen az írók és általában a humán értelmiség forradalom alatti szerepére vonatkozóan). Így haszonnal forgathatják történészek, illetve mindazok, akik egy klasszikus műveltségű alkotó és közéleti ember szemüvegén keresztül szeretnék megismerni az 1956-os magyar forradalom eszmei összetettségét és a korabeli pesti hétköznapokat.

Gulyás Martin